

שיעור יב

בניית חומה, "רבנן לא צריכי נטירותא" ומלחמות ישראל

(בבא בתרא ז ע"ב – ח ע"א)

פתיחה

- א. כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריה
  - ב. בין גייס לבין בא במחתרת
  - ג. חכמים אינם משתתפים בהוצאות כספיות לבניין חומה
  - ד. השתתפות במלחמת מצווה ובעזרת ישראל מיד צר
  - ה. מלחמה כשאר ישראל
- סיכום

פתיחה

הגמרא דנה בסמכות בני עיר לכוף זה את זה להשתתף בהוצאות כספיות לבניין חומה, וכן בדרכי הגבייה – באיזה אופן יש לחשב את דמי ההשתתפות של כל אחד. המטרה היא למגן את העיר באמצעות חומה מפני גנבים וכד'. ראשונים כתבו שבמיגון בשל סכנת נפשות מפני אויבים, כללי החישוב של ההוצאות הכספיות שונים. בגמרא הובאו דבריהם של תנאים ואמוראים שאמרו שבתשלום עבור מיסים מסוימים לטובת הגרים בעיר, הכול משתתפים, גם תלמידי חכמים. אך בנוגע להשתתפות בהוצאות כספיות הקשורות לשמירה ומיגון של העיר: "רבנן לא צריכי נטירותא". תלמידי חכמים אינם צריכים להשתתף. להלן נטען שכלל זה "רבנן לא צריכי נטירותא", אינו נוגע כלל לשאלת השתתפות תלמידי חכמים במלחמת מצווה ובמלחמת הגנה – עזרת ישראל מיד צר.

א. כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתיים ובריה

בגמרא (ז ע"ב) נאמר:

כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל החצרות ראויות לבית שער.
 כופין אותו לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח. רבן שמעון גמליאל אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה.

רשב"ג לא חלק באופן גורף על דברי תנא קמא. לדבריו, לא בכל מקום ניתן לכופ את בני החצר לבנות בית שער ודלת, ולא בכל עיר ניתן לכופ את הכול לבנות חומה דלתים ובריח.¹

בגמרא הובאה ברייתא שבה הוסבר באילו חצרות ניתן לכופ לבנות בית שער לדעת רשב"ג: "אלא חצר הסמוכה לרשות הרבים ראויה לבית שער ושאינה סמוכה לרשות הרבים אינה ראויה לבית שער", ובאילו ערים ניתן לכופ לבנות חומה לדעת רשב"ג: "אלא עיר הסמוכה לספר ראויה לחומה ושאינה סמוכה לספר אינה ראויה לחומה". נתמקד בדברי חכמים שסברו שניתן לכופ בכל עיר לבנות חומה. הנימוק הוא: "ורבנן? זימנין דמקרו ואתי גייסא" - יש לחשוש למקרים שבהם יבוא גייס ויפשוט על העיר. בגמרא הובא דיון על בסיס מה גובים את התשלום לחומה:

בעא מיניה רבי אלעזר מרבי יוחנן: כשהן גובין לפי נפשות גובין, או דילמא לפי שבח ממון גובין? אמר ליה: לפי ממון גובין, ואלעזר בני קבע בה מסמרות.

1 הרב אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים, בבא בתרא סי' מא), שאל מכוח מה כופין אותו לבנות "דלת, נגר, מנעל ובריח" לחצר, הרי הוא עצמו אינו גורם נזק, בני רשות הרבים הם הגורמים נזק. לפיו, בני החצר כופים אותו משום שערך הבית עולה: "אפשר לפרש הטעם משום דחצר שיש לה דלת, שווה יותר מחצר שאין בה דלת, ואם רצה למכור חלקו מוכרו ביותר. נמצא שלא חסר מהוצאת הדלת וחבירו נהנה וכופין על מידת סדום בכי האי גוונא". קשה לקבל הסבר זה. וכי אנו עוסקים כאן בהשבחת הנכס? בפשטות כל המצבים שנזכרו בתוספתא עוסקים ביכולת כפייה זה את זה בשל צרכים חיוניים, אך לא בשל מטרה רווחית להשבחת הנכס. הוא עצמו דחה הסבר זה מפני שלהלכות הנוספות - "כופין בני מבוי זה את זה לעשות לחי וקורה למבוי" וכן "כופין בני העיר לקנות להם ספר תורה" - הסבר זה איננו מתאים. לדבריו, "שמא הטעם בכל אלו הוא משום מצוה ולא משום שעבוד ממון וגם שמירת החצר מהיזק שהיא מצוה כמו בראה מים שוטפין ובאין, ואף דאינו חייב להוציא ממון משלו כדי להשיב אבדת חבירו אבל הכא כיון שגם הוא נהנה מזה כמו חבירו אין זה הפסד ממון". על מקור הסמכות לכפות זה על זה כתב הרשב"א (שו"ת, חלק ה סימן קכו): "שורת הדין בהסכמת בני המדינה כל שהרוב מסכימין ומתקנין ומקבלין עליהם אין משגיחין לדברי היחיד שרוב כל העיר ועיר אצל יחידיהם הם כבי"ד הגדול אצל כל ישראל. ואם גזרו הם גזירתם קיימת". הרא"ש (שו"ת, כלל ו סימן ה) ציין מקור אחר: "דע כי על עסק של רבים אמרה תורה אחרי רבים להטות. ועל כל ענין שהקהל מסכימים הולכים אחר הרוב והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים. דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם, לכן אמרה תורה בכל דבר הסכמה של רבים אחרי רבים להטות". דיון בכיוון אחר בשאלה זו, ראה: הרב יהושע וייצמן, "בית שער וחומה", מיטב הארץ, עמ' 493-498.

איכא דאמרי בעא מיניה רבי אלעזר מרבי יוחנן: כשהן גובין לפי קירוב בתים
הן גובין, או דילמא לפי ממון גובין? אמר ליה לפי קירוב בתים הן גובין,
ואלעזר בני קבע בה מסמרות.

"לפי נפשות או לפי ממון?" או "לפי קירוב בתים או לפי ממון?" – האם מדובר בגייסות
שנכנסים לצורך ממון ("לפי ממון"), או שכניסת הגייסות הללו לעיר היא עניין של
פיקוח נפש ("לפי נפשות").

התוספות (שם ד"ה לפי) כתבו: "כיון דאין סכנת נפשות, לא אזלינן אלא בתר ממון".
החשש הוא מגייס שבא לעיר על מנת לגנוב כסף. תוספות ציינו שכך גם מופיע
בברייתא בגמרא (בבא קמא קטז ע"ב) שמקורה בתוספתא (בבא מציעא ז, יג) בנוגע
לגייס:

תנו רבנן: שיירא שהיתה מהלכת במדבר, ועמד עליה גייס לטורפה, מחשבין
לפי ממון ואין מחשבין לפי נפשות. ואם שכרו תייר ההולך לפנייהם מחשבין
אף לפי נפשות.

לדברי התוספות הנימוק לגבות לפי ממון כשבא גייס הוא "דליכא סכנת נפשות, כיון
דאין הגייס בא רק בשביל ממון". אמנם אם יש סכנת נפשות, מחשבים גם לפי נפשות,
וכפי שנאמר בתוספתא על שיירה המהלכת במדבר. כך פסקו ראשונים נוספים,
שהגבייה היא לפי ממון, אם כי הם חלקו בשאלה אם האיכא דאמרי מוסיפים על
הלישנא קמא או חולקים עליה.²

הרא"ש (בבא בתרא א, כב) כתב בשמו של הר"י מגאש הבהרה באיזה מצב מדובר:

כתב הר"ר יוסף הלוי ז"ל אשתכח השתא בין ללישנא קמא בין ללישנא בתרא
אין גובין לפי נפשות אלא לפי שבח ממון, מיהו ללישנא בתרא טפויי הוא
דמטפי דהא שבח ממון גובין אותו לפי קירוב בתים... ודברים אלו בזמן שיש
שלום בעולם ואיכא אימת מלכות, ואין לחוש אלא לאותם שבאין דרך לסטיות
ובאקראי בעלמא. אבל בזמן שיש מלחמה והמלכים מתגרים זה עם זה,
מסתברא דבכי האי גוונא לא איכפת לן בקירוב בתים כלל, דלגבי כרכום
שכובש העיר³ קירוב בתים וריחוק בתים חדא הוא. הלכך אין גובין אלא לפי
שבח ממון, ואם באין על עסקי נפשות גובין אף לפי נפשות. והאי שבח ממון

2 לסיכום הדעות בעניין זה ראה בהלכה ברורה כאן.

3 "כרכום שכובש העיר" נשען על האמור במשנה (כתובות ב, ט): "עיר שכבשה כרכום". כרכום –
צבא.

דקאמר דוקא ממון המטלטל דאיכא למיחש עלה אבל ממון שאינו מטלטל אין גובין עליו כלל דליכא למיחש עליו מידי. ואם יש לחוש לגזילות חצירות וקרקעות ולשריפת בתים ולנתיצתן גובין אף לפי כולן הואיל ועל עסקי הכל הן באין.

הדיון בסוגיה הוא בניית חומה שתגן מפני גנבים מזדמנים וכד'. אך אם מדובר בהתגוננות מפני אויב או פולש אחר, יש לדון לפי העניין. אך מהרמב"ם (פירוש המשנה בבא בתרא א, ה) ניתן להבין שהדיון בסוגיה הוא בהקשר להגנה מפני אויבים. כך פירש הרמב"ם את מחלוקת תנא קמא ורבן שמעון בן גמליאל:

רבן שמעון בן גמליאל אמר שעיר הסמוכה לאויב היא שצריכה חומה ודלתים ובריחים, אבל עיר שאינה שכנה לארץ האויב אינה צריכה לכך. וחכמים אומרים שמא יעבור עליה צבא וישדרנה.

מכך שהרמב"ם כתב "שמא יעבור עליה צבא וישדרנה", נראה שגם הרמב"ם הבין שמדובר על ענייני ממון ולא ענייני נפשות. צבא בהקשר זה אינו במובן המלחמתי אלא קבוצה של שודדים וכד'.

ב. בין גייס לבין בא במחותרת

על דברים אלו שאלו התוספות מדין בא במחותרת (סנהדרין עב ע"א). שם מדובר שהגנב בא על מנת לגנוב כסף, ומאחר שישנה חזקה שאין אדם עומד על ממונו, נידון הגנב על שם סופו במובן זה שההנחה של אותו בא במחותרת היא שאם בעל הבית יעמוד כנגדו על מנת להגן על ממונו יהרגנו, ולכן הותר להרוג את הבא במחותרת. כיון שכך, כל מקרה של גייס או מי שבא לגנוב וליטול ממון יש לראותו כדיני נפשות, ואם כן יש לגבות לבניין החומה לפי נפשות ולא לפי שבח ממון? על כך ענו תוספות:

אפילו הכי אין מחשבין אלא לפי ממון, כיון דהגיס ברצונו אינו בא על נפשות דאם לא יעמוד נגדם לא יזיק לגופם, הילכך לא חשוב סכנת נפשות. לפיכך אם יעמוד עליהם ליסטים ונתפשרו עמהם, גובים לפי ממון.

המהר"ם הסביר את תשובת התוספות:

נראה לי דמתחילה בא הגנב להרוג את בעל הבית אם יעמוד נגדו ורודף הוא, ולכן אם משכים בעל הבית עצמו והורג את הגנב אין לו דמים ופטור... ובגיס

אפילו הכי אין מחשבים אלא לפי ממון, משום דאמר ליה אידך לא תעמוד נגד הגיס, ותניח לו לקחת, ולא יהרגך.

הרב אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים, בבא בתרא, א, סי' מג) שאל:

וקשה דאם כן למה במחלת מותר לו להרגו, יתן לו כל ממונו? וצריך לומר כיון דזה אין עליו חיוב לעשות כן ממילא הגנב הוא בכלל רודף ומותר להרגו.

נראה שתירוצו של הקובץ שיעורים דחוק, מפני שזאת קושיית תוספות, נאמר שגייס הוא כמו בא במחלת, ואם כן גם בני העיר לא יהיו חייבים לתת לו ממון, וממילא יוצא שהגייס בא על נפשות ויגבו לפי נפשות?

נראה להציע כך. "גייס" זה חבורה של גנבים שעניינם ליטול ממון ואין ברצונם כלל לקחת נפשות. לא בטוח כלל שאם בעל הבית יעמוד נגדו, הגנב יהרוג אותו. ייתכן שכן, אבל אין זו מלכתחילה כוונת הגייס. זאת לעומת בא במחלת שכוונתו אכן לגנוב, אבל הגנב בא מלכתחילה על דעת כן שאם בעל הבית יעמוד על ממונו הוא יהרגנו. וזו כוונת התוספות. הגייס ברצונו אינו בא על נפשות, בניגוד לבא במחלת שבא על נפשות מלכתחילה אם בעל הבית יתנגד. וכיוון שכן, בגייס, מאחר שלכתחילה בא רק על דעת ממון, גובים לפי ממון ולא לפי נפשות. אך הבא במחלת מאחר שמלכתחילה הוא בא גם על דעת כן שאם בעל הבית יעמוד על נפשו יהרגנו, הוא נידון על שם סופו.

על כך שזה המאפיין את הבא במחלת, נלמד מהגמרא (סנהדרין עב ע"א). כשהבא במחלת בא לקחת ממון, אם בעל הבית ייתן לו את הממון ללא התנגדות, הגנב לא יעשה לו דבר, אך הגנב לוקח בחשבון שבעל הבית לא יוותר על ממונו מאחר שחזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, ועל כן הוא מוכן גם להרוג את בעל הבית לשם נטילת הממון. מכאן שעצם כניסתו של הגנב לבית עדיין איננה הופכת אותו לאדם שבא על עסקי נפשות. מה שהופך אותו לכעין רודף הוא ההחלטה של בעל הבית לעמוד על ממונו. אם יחליט הגנב לסגת ולא להרוג את בעל הבית, יהיה זה דין של גנב רגיל, אלא שאנו מניחים שאם הגנב הכין עצמו לאפשרות של רצח הוא יבטא זאת כשבעל הבית יעמוד על ממונו, וכיון שכן התירה התורה לבעל הבית ולכל אדם את דמו של הבא במחלת, אף מספק.

זוהי גם כוונת הגמרא שם בהמשך, הדנה בכוונת הפסוק: "אין לו דמים. אם זרחה עליו השמש" (שמות כב, א-ב), ולבסוף מעמידה הגמרא שתי אפשרויות: ישנה אפשרות שמספק אין הגנב בא להרוג, כמו במקרה של אב על הכן, ואז אין לפגוע בגנב, אלא אם כן ברור שהוא אכזרי ובא בוודאי להרוג. אפשרות אחרת היא שאם בא

בן על האב או אף אדם אחר, מספק מותר להרוג מפני שעל דעת כן בא הגנב שייתכן שבעל הבית יעמוד על נפשו. אלא אם כן ברור שהגנב רחמן ולא יהרוג גם אם לא ימסור לו בעל הבית את הממון. כניסתו של הגנב לבית איננה הופכת אותו לבא על נפשות. לו ייסוג הגנב, לא יהרגו אותו ויהיה לו דין של אדם שניסה לגנוב ותו לא. חידושה של התורה הוא שעצם התנגדותו של בעל הבית הופכת אותו רודף בתנאי שהוא אכן לקח בחשבון את האפשרות הזאת מראש ומוכן להרוג את בעל הבית. זאת בניגוד לרודף שהוא המחיל על עצמו דין רודף ולא הנרדף כלל. במילים אחרות, הרודף נוקט פעולה מעשית כלשהי ניכרת מיוזמתו על מנת להרוג את הנרדף, ואילו בבא במחתרת החלת דין רודף נעשית על ידי הנרדף. באופן זה יש להסביר סוגיות נוספות בגמרא (יומא פה ע"א):

מנין לפקוח נפש שרוחה שבת? נענה ר' ישמעאל ואמר "אם במחתרת ימצא הגנב", ומה זה שספק על ממון בא, ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפיקוח נפש שרוחה את השבת?

רש"י הסביר: "שהותר לבעל הבית לשפוך דמו של זה להצלת ספק נפשו ועבירה חמורה היא". לאחר מכן דחה רב יהודה בשם שמואל את לימודו של ר' ישמעאל ואמר:

דילמא כדרבא, דאמר רבא מאי טעמא דמחתרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו והאי מידע ידע דקאי לאפיה, ואמר אי קאי לאפיה קטלנא ליה, והתורה אמרה הבא להרגך השכם להורגו. ואשכחן ודאי, ספק מנלן?

רש"י הסביר:

אין אדם מעמיד עצמו על ממונו מלהציל את ממונו מיד הגנב, והאי גנב דאתי במחתרת מידע ידע דקאי בעל הבית באפיה ואדעתא דהכי אתא, דמימר אמר כי קאי לאפיה קטלינא ליה, ואין זה ספק נפשות אלא ודאי נפשות והתורה אמרה לו כאן, אחר שבא להרגך השכם להורגו.

ביאור המחלוקת בין ר' ישמעאל לבין רב יהודה בשם שמואל על פי רש"י היא שלר' ישמעאל עצם כניסתו של הגנב למחתרת כבר מכניסה אותו לספק שמא בא להרוג. ומאחר ששם התירה התורה לבעל הבית להרוג אותו מספק, כל שכן שפיקוח נפש ודאי דוחה שבת. לרב יהודה בשם שמואל עצם כניסתו של הגנב למחתרת איננה

אומרת דבר. החלטתו של בעל הבית לעמוד נגד לקיחת ממונו היא ההופכת את הגנב לרודף ודאי, מפני שהוא מראש לקח בחשבון שאם בעל הבית יעמוד על ממונו יהרגהו, ועל כן נוכל ללמוד שרק במצב של פיקוח נפש ודאי התירה התורה, אבל לא ספק. זו גם דעתו של הרמב"ם (הל' גניבה ט, ט):

ומפני מה התירה התורה דמו של גנב אע"פ שבא על עסקי ממונו? לפי שחזקתו אם עמד בעל הבית לפניו ומנעו יהרגנו, ונמצא זה הנכנס לבית חברו לגנוב כרודף אחר חברו להורגו, ולפיכך יהרג.

בדברי הרמב"ם יש לדייק. אין הוא רודף אלא כרודף, מאחר שהוא גם מוכן להרוג את בעל הבית במידה ולא ימסור לו את ממונו, אבל מלכתחילה עיקר כוונתו לשם ממונו.⁴

ג. חכמים אינם משתתפים בהוצאות כספיות לבניין חומה

בעקבות הדיון על השתתפות בני העיר בהוצאות הכספיות הקשורות לבניין החומה, הובאו בגמרא דברי תנאים ואמוראים שפטרו תלמידי חכמים מהשתתפות בהוצאות כספיות הקשורות לשמירה ומיגון של עיר:

[א] השתתפות בהוצאות על חומות העיר (ז ע"ב):

רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן. אמר ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא.

ר' יהודה נשיאה הטיל על תלמידי חכמים להשתתף בהוצאות לבניין החומה. אך ריש לקיש חלק עליו ואמר "רבנן לא צריכי נטירותא". בהמשך הגמרא הובא שריש לקיש ור' יוחנן עגינו את הנימוק בדרשות פסוקים.

[ב] השתתפות כספית בהעמדת דלתות בחומת העיר, וכן השתתפות בכריית בור מים לשתייה (ח ע"א; בבא מציעא קח ע"א):

אמר רב יהודה: הכל לאגלי גפא אפילו מיתמי, אבל רבנן לא צריכי נטירותא. הכל לכריא פתיא אפי' מרבנן ולא אמרן אלא דלא נפקי באכלוזא, אבל נפקי באכלוזא רבנן לאו בני מיפק באכלוזא נינהו.

4 בהבדלים בין רודף ובא במחותרת עסקתי בהרחבה בספרי: "התגוננות אישית וציבורית - רודף, בא במחותרת ומלחמה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 284-304.

רש"י (בבא בתרא שם):

לאגלי גפא - לשערי חומות העיר להציב בהן דלתות.
לכריא פתיא - חפירת בור לשתות מים. ועל שם הכלי המונח שם בכור תמיד
לשתות בו עוברי דרכים קורהו פתיא.
אפילו מרבנן - שהכל צריכין למים.
דלא נפקי באכלוזא - שאין הן עצמם יוצאין בהכרזה לחפור, אלא שוכרים
פועלים.

תלמידי חכמים פטורים מהשתתפות בהוצאות לבניין החומה, אך משתתפים בכריית
הבור, אם כי לא בפני הרבים. מוטל עליהם להוציא כסף ולשכור פועלים שיחפרו
במקומם.⁵

[ג] הוצאות כספיות לטובת פסי העיר - קרשים מעץ המחזקים את החומה, שורא -
חומה, הפרש הרוכב סביב העיר, טרזינא - השומר שיושב בבית הסמוך לחומה (ח ע"א):

ואמר ר' אסי אמר ר' יוחנן: הכל לפסי העיר ואפילו מיתמי, אבל רבנן לא,
דרבנן לא צריכי נטירותא.
אמר רב פפא: לשורא, ולפרשאה, ולטרזינא, אפילו מיתמי, אבל רבנן לא צריכי
נטירותא.

רש"י הסביר:

לשורא - לתיקון החומה. לפרשא - פרש שהולך סביבות העיר לשומרה ולידע
מה היא צריכה. לטרזינא - שומר כלי זיין של בני העיר ויושב בבית אצל
השער.

כאמור הנימוק: "רבנן לא צריכי נטירותא" - תלמידי חכמים אינם צריכים להשתתף
בהוצאות הכספיות של השמירה, נזכר מספר פעמים בהקשר של פטור תלמידי חכמים
מהשתתפות בהוצאות הכספיות הקשורות לבניית חומת העיר, העמדת דלתות בחומה,
תחזוק החומה ומימון השומרים.

5 הרמב"ם (הל' תלמוד תורה ו, י) פסק: "תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל
בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ". הראי"ה קוק על הרמב"ם
שם (מופיע אצל הרב יעקב פילבר, לאורו, עמ' רב) כתב: "ונראה שאם הם מפורזים כל אחד בפינתו
שפיר דמי, דעצם המלאכה הוא דבר מכובד, אלא שישתוו עם כל ההמון הפשוט דבר זה הוא ביזיון
להם, אבל לעשות המלאכה אפילו בפרהסיא, כיון שאינו עושה יחד עם הקהל, כבוד הוא ו'גדולה
מלאכה שמכבדת את בעליה' (נדרים מט ע"ב)".

הרמב"ם פסק פעמיים הלכה זו.⁶ בהלכות שכנים (ו, ו) כתב:

כל הדברים שצריכין לשמירת העיר, לוקחין מכל אנשי העיר ואפילו מן היתומים חוץ מתלמידי חכמים, שאין תלמידי חכמים צריכין שמירה שהתורה שומרתן.

בהלכות תלמוד תורה (ו, י) כתב:

תלמידי חכמים... ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן.

גם השולחן ערוך פסק זאת פעמיים (יורה דעה סי' רמג, ב; חושן משפט סי' קסג, ד).⁷ בהלכות שכנים כתב הרמב"ם באופן כללי - כל מה שקשור לשמירת העיר, ובהלכות תלמוד תורה פירט כמה דוגמאות - בניין החומה, תיקון השערים, שכר השומרים וכיוצא בהן. בגמרא מופיעות ההלכות הללו בהקשר של שמירה על העיר, ובמסגרת הלכות נוספות הקשורות לתשלומי מיסים והוצאות כספיות אחרות לטובת בני העיר, וגם הרמב"ם כתב הלכה זו במסגרת הלכות שכנים ולא במסגרת הלכות מלכים ומלחמותיהם.

בגמרא לא כתוב בפני מי מתגוננים ושומרים. רש"י (בבא מציעא שם): "לאגלי גפא - הכל מסייעין לגדור חומת העיר ולהעמיד שעריה, שלא יכנס צבא שונאים לעיר". כך פירש גם המאירי (בבא בתרא שם).⁸ הרב משה סופר (חידושי חתם סופר, בבא בתרא ח ע"א) כתב על כך:

6 הרמב"ם בפירושו המשנה (אבות ד, ה): "רבי צדוק אומר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם, ולא קרדום לחפור בהם", הזכיר עניין זה: "וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים חוקי המלכות בארנוניות ואכסניות החיל וחוקים המיוחדים בכל איש ואיש, והם הנקראים כסף גולגולת, יפרעו בעבורם הקהל, וכן בנין החומות וכיוצא בהן".

7 בשו"ת רדב"ז חלק ב סימן תשנב דן על "מחלוקת אשר נפל בירושלם בין הבעלי בתים ובין החכמים על ענין פריעת שומרי השכונה". הבעלי בתים לא רצו להשקיע כסף בהוצאות שמירה, ואילו תלמידי החכמים שבעיר תבעו מהם להוציא כספים עבור שמירה. הרדב"ז פסק שבמקרה כזה אין תלמידי החכמים יכולים לכפות על האחרים להוציא הוצאות כספיות על שמירה. ראה גם בדברי הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, יורה דעה סי' קנא, ג) שכתב שתלמידי חכמים פטורים מהשתתפות בהוצאות שמירה כשהם מיעוט בעיר, אך אם הם הרוב, הם יצטרכו לשלם. לא נכון יהיה להטיל את התשלום על המיעוט.

8 הרב צבי יהודה קוק, "למצוות הארץ", לנתיבות ישראל, א, עמ' 120, כתב שכלל זה אינו בדבר שיש בו ספק נפשות, והפנה לתשובת הרדב"ז (בהערה הקודמת). אך מרש"י כאן ניתן להבין שמדובר אף במצב של סכנת נפשות, אם כי לעיל ציינו את פירושו המשנה לרמב"ם שפירש צבא במובן של קבוצת שודדים. ראה גם: הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, ב, סי' כה סעיף ד,

דעד כאן לא קפטרו רבנן אלא ממס וחומה שהם מצד גלות ישראל, וכדמשמע מקרא "כל קדושיו בידך" (דברים לג, ג). אבל שמירה כדרך שמלכות נשמרים ממלכויות אחרים, גם תלמיד חכם חייב.⁹ כדמוכח ממרדכי דמייתי מירושלמי ושירי לישכה עיין שם. וקשה, הרי תלמידי חכמים נותנים מחצית השקל? אלא על כרחך חומות העיר ממלחמת מלכויות, גם תלמידי חכמים חייבים. וכן משמע מלשון פירש"י ד"ה רמא דשורא וכו' וק"ל.

החתם סופר הוכיח זאת מדרשתו של רב נחמן בר יצחק (ח ע"א) לפסוק: "אף חובב עמים כל קדושיו בידך". לפיו, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, אפילו בשעה שאתה כביכול מחבב מראה חיבה לעמים, ומשליט אותם על עם ישראל, גם אז, "כל קדושיו" של עם ישראל, והכוונה לתלמידי חכמים, הם יהיו "בידך", ואתה תשמרם. ומכאן, שתלמידי חכמים אינם צריכים שמירה. אבל כשמדובר בהשתתפות בשמירה מפני מלחמה, גם תלמידי חכמים חייבים. זאת הוא הוכיח מדברי המרדכי (בבא בתרא רמז תעה) שכתב כך:

חומת העיר ומגדלותיה באין משירי הלשכה (משנה שקלים ד, ב). ואמאי לא יבנו אותה בני ירושלים עצמם משלהם? אלמא משום דירושלים לא נתחלקה לשבטים (יומא יב ע"א) ולכל ישראל יש להם הישוב, הלכך באים משירי הלשכה שנתנו כל ישראל.

כיון שגם תלמידי חכמים נותנים מחצית השקל, ושירי הלשכה מיועדים לחומת העיר, יש להוכיח מכאן שגם תלמידי חכמים שותפים בבניית חומה להגנה מפני מלחמה. על דברי החתם סופר הללו העיר הרב שמואל וואזנר (שו"ת שבט הלוי, חלק ט סי' דש ס"ק טו):

ולא באתי חס ושלום כחולק, אבל הראיה צריך עיון גדול. דהמחצית השקל ניתן מעיקרא לקרבנות צבור כמבואר ריש פ"ד דשקלים (משנה שקלים ד, א) ונעשית נכסי הקדש. ואם נשאר מהם מוציאים זה לחומת העיר ומגדלותיה.

9 שדן בשאלה "זה שרבנן פטורים משכר שמירה, אם הוא רק כשהשמירה היא לצרכי ממון או אף כשהשמירה היא גם לצרכי נפשות".

לעיל ציינו את דברי הר"י מגאש שהובאו ברא"ש, לפיו בסוגייתנו מדובר אך ורק בעסקי ממון ולא בעסקי נפשות. כאשר מדובר על עסקי נפשות, דרכי הגבייה שונות. דברי החתם סופר דומים במובן זה שאף הוא הבחין בין עסקי ממון לעסקי נפשות.

וכי זה שייך לקרא שתלמידי חכמים נתנו? ועוד דאין תלמידי חכמים מוסיפים מאומה מהחיוב שלהם, בלאו הכי הוה מצות מחצית השקל, וה' יאיר עיני.

טענת הרב וואזנר היא שהעובדה שאת שיירי הלשכה היו לוקחים לחומת העיר ירושלים, אינה מלמדת על חובתם של תלמידי חכמים להשתתף בבניין החומה, שהרי מתן מחצית השקל נועד לרכישת קרבנות ציבור, אלא שאם נשאר היו משתמשים בכספים אלו לצרכים אחרים מאחר שהכספים הללו הם הקדש. תלמידי חכמים אינם תורמים עוד מעבר למחצית השקל.¹⁰

החתם סופר כתב עוד: "וכן משמע מלשון פירש"י (בבא בתרא ז ע"ב) ד"ה רמא דשורא וכו' וק"ל". רש"י כתב שם: "רמא דשורא אדרבנן - הטיל יציאת חומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם". רש"י הסביר בדבריו אלו את פסיקתו של ר' יהודה נשיאה שחייב תלמידי חכמים להשתתף בבניית החומה. לא ברור מה ההוכחה מכך לטענתו של החתם סופר, שתלמידי חכמים חייבים בהוצאות שמירה בהקשר של מלחמה. לא זו אף זו, רש"י פירש שמדובר על הגנה "שלא יכנס צבא שונאים לעיר", ובכל זאת תלמידי חכמים פטורים מהשתתפות בהוצאות לבניית החומה.

הגם שמדובר על הגנה מפני אויבים ובמצב של מלחמה, נראה שאין מדובר במציאות כמו שמוכרת כיום שכל מדינה מגינה על עצמה באמצעות צבא מאורגן ומסודר. אלא כל עיר דאגה להגן על עצמה. כאמור, מדובר על שמירה מקומית עירונית, באמצעות בניית חומה והצבת שומרים, וכמו שגם כיום יש מקומות שמוקפים בגדרות ובאמצעי הגנה אחרים (כמו מצלמות ואמצעים טכנולוגיים אחרים), ויש גופים עירוניים השומרים על העיר - משטרה, משמר אזרחי, וכן חברות שמירה פרטיות המופעלות על ידי גופים עירוניים - מחסומים בכניסה לעיר וליישוב. גם כיום גופים אלו שומרים גם מפני אויבים ופעולות עוינות של מפגעים ומחבלים, אך השמירה היא כללית ואינה מוגדרת כפעילות מלחמתית.

ד. השתתפות במלחמת מצווה ובעזרת ישראל מיד צר

יש מקום לדיון נפרד בדבר היישום של הכלל "רבנן לא צריכא נטירותא" בנוגע לתלמידי חכמים שגרים במקומות יישוב שיש בהם שמירה מקומית, האם הם חייבים

10 כך העיר גם הרב יצחק אריאלי, עיניים למשפט, בבא בתרא ז ע"ב אות ט. עיון נרחב בדברי החתם סופר הללו, ראה: הרב יעקב אריאל, "תורנות שמירה לתלמיד חכם", שו"ת באהלה של תורה, א, סי' צו.

להשתתף בהוצאות כספיות למיגון העיר ולשמירה.¹¹ כמו כן יש לדון באופן דומה בנוגע להשתתפות באמצעי שמירה שקיימים כיום בבתים משותפים - מחסום חשמלי לחניית הדיירים, דלת כניסה עם אינטרקום, מצלמות ואמצעי מיגון אחרים. במשנה (ז ע"ב) נאמר שניתן לכפות על הוצאות לבניית בית שער ודלת לחצר, ומטרתם למנוע כניסה של זרים, גנבים וכד'.¹² בגמרא לא נאמר דבר על כך שתלמידי חכמים יהיו פטורים מהשתתפות בהוצאות הכרוכות בבניית בית השער והדלת.

הכלל "רבנן לא צריכי נטירותא" נוגע להוצאה כספית עבור מיגון ושמירה עירונית, אך אינו נוגע לשאלת השתתפותם של תלמידי חכמים במסגרת מלחמה לשמירה והגנה על העם והארץ.¹³ ובכל זאת נזכר הכלל בהקשר זה עם קום מדינת ישראל. נעייין בכמה התייחסויות של רבנים ופוסקים לנימוק זה, "רבנן לא צריכא נטירותא", בהקשר למלחמותיה של מדינת ישראל.

בשנת תש"ח פסקו רבני העדה החרדית שאסור לבחורי הישיבות להתגייס לצבא.¹⁴ הרב שלמה יוסף זויין¹⁵ הגיב על דבריהם, ובמכתבו התייחס לסוגייתנו:

"רבנן לא צריכי נטירותא" (ב"ב, ז ע"ב)? רבש"ע, כלום מותר לסמוך על הנס במקום של סכנת נפשות ממש ולומר שאין רבנן צריכים שמירה? ... ואם אמרו על "נטירותא" של בנין חומה וכיוצא, ובזמנים רגילים, במטרת שמירה מפני שונאים העלולים לבוא (ראה רש"י, ב"מ קח ע"א) מה זה עניין לזמן של סכנת נפשות ולחובה של מלחמת מצוה? ... ולמה אפוא להשתמש שלא בזמנה ושלא

-
- 11 ראה: הרב יעקב אריאל (בהערה הקודמת); הרב שלום משאש, אור תורה (אלול תשנ"ד), סי' קלב; הרב יואל פרידמן, אור תורה (כסלו תשנ"ה), סי' לב.
- 12 ראה בשיעור א: היזק ראייה במשניות פרק "השותפין" - בבלי וירושלמי, שם ציינו לדברי מפרשים שמבינים שזו מטרת בית השער והדלת של החצר.
- 13 הרב גרשון אריאלי, משפט המלחמה, עמ' 10. כתב שאין עניין "רבנן לא צריכי נטירותא" שייך לסוגיית גיוס תלמידי חכמים לשירות צבאי, אך לא נימק מדוע. זאת לעומת דברי אביו, הרב יצחק אריאלי (לעיל הערה 10), שעסק בדבר בהרחבה.
- 14 הרב יחיאל מיכל טוקצ'נסקי, "שחרור בני ישיבות מגיוס", בצומת התורה והמדינה, ג, עמ' 21-22, כתב את דברי הגמרא ופסיקת הרמב"ם ש"רבנן לא צריכי נטירותא" והסיק מדבריהם: "לפיכך אין יוצאים לצבא ואפילו למלחמת הגנה ומלחמת מצוה". אין הכרח להסיק מסקנה זו מדברי הגמרא והרמב"ם. כבר העיר שם הרב יהודה שביב, בהע' 1 שמצופה היה שאת זאת יכתוב הרמב"ם, ודווקא הלכה עקרונית זו לא הזכיר. משמע שאכן אין כאן פטור. חזר על הערה זו גם בספרו: "עוסק במצווה פטור מהמצווה", בציר אביעזר, עמ' 148. על דברי הרי"מ טוקצ'נסקי הללו, ראה גם בהערותיו של הרב שמואל הבר, "הסדר לכתחילה", ספר הראל, עמ' 310.
- 15 "לשאלת הגיוס של בני הישיבות", בתוך: ספר הראל - צבאיות ישראלית באספקלריא תורנית, עמ' 370-374.

במקומה באמרה זו של "נטירותא", שכשהיא לעצמה, בזמנה הנכון ובמקומה המתאים היא פנינה נחמדה.

הרב זוין הכחין הכחנה ברורה בין שמירה והגנה מפני אויבים מקומיים ובין מלחמת מצווה בארץ ישראל. לדבריו, כלל זה לא נאמר בהקשר של מלחמת מצווה. הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, סי' לג) נשאל: "אם ללמוד תורה בישיבה או להתגייס לצבא". וזו תשובתו:

בע"ה עש"ק י"ז סיון תשמ"א. מע"כ התלמידים החשובים משיבת נתיב מאיר בירושלים מר דניאל קראוס נ"י ומר עפר טויבר נ"י. הנה אף שעניין צבא ההגנה הוא ענין גדול, אבל ענין לימוד התורה ללומדי תורה עוד יותר גדול גם מלהגין על המדינה כמפורש פ"א דבבא בתרא ח' ע"א הכל לאגלי גפא (לשערי חומות העיר להציב בהן דלתות - רש"י) אפילו מיתמי אבל רבנן לא צריכי נטירותא. וכנראה שהממשלה הכירה ג"כ את זה, ומי שלומד בישיבה גדולה ועוסק בתורה פטור מענייני חיובי הצבא. ולכן ודאי מי שיש לו תשוקה ללימוד התורה ולהעשות גדול בתורה ובהוראה וביראת שמים, יש לו לילך לישיבות הגדולות, ויהיה ברכה לכלל ישראל והגנה גדולה לכל ישראל.

והנני המברך אתכם להתגדל בתורה וביראה לתפארת בישראל, משה פיינשטיין.

אחר בקשת המחילה, כאמור לעיל, גמרא זו איננה עוסקת בהגנה על מדינה, אלא בהשתתפות בהוצאות כספיות להגן על עיר. גמרא זו אינה קשורה לשאלת גיוס לצבא במדינת ישראל במלחמה עם אויבים מבחוץ - מדינות עוינות וארגוני חבלה. כאמור, הממשלה אכן יכולה לפטור לומדי תורה מגיוס לצבא בשל הערך הרב של לימוד תורה והצורך לגדל תלמידי חכמים, וכמו שפוטרים אחרים מגיוס, אבל לא בשל הכתוב בגמרא כאן.

הרב זלמן ברוך מלמד¹⁶ כתב אף הוא:

ב"ה גם כיום הזה מובן ומוסכם על הנהגת המדינה הצורך והחשיבות של עוסקי תורה בגדלות, ונקבע סדר של אפשרות דחית הצבא לאותם אשר תורתם אומנותם.

אילו באנו לדון מצד השיקול הפרטי, האם יש זכות לבן תורה להיות פטור

16 "גדולי תורה - זהו צורך האומה", תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 330-335.

מהצבא מדין האמור בגמרא במסכת ב"ב ז ע"ב: "רבנן לא צריכי נטירותא", ולכן חכמים פטורים מכל תשלום הקשור בבניין חומת העיר ובתשלום לשומרי העיר וכדומה. אי משום הלכה זו אין לפטור תלמיד חכם מצבא. כי תפקיד הצבא לעת הזאת ללחום מלחמות של הגנת ישראל מיד צר, ושמירת ארץ ישראל שתהיה בידי ישראל, ואלו שתי הגדרות של מלחמת מצווה. ובמלחמת מצווה יוצא חתן מחדרו וכלה מחופתה, וק"ו תלמיד חכם, כפי שכתב הערוך, מובא בגמ' סוטה דף י, א.

אכן כל זה מבחינת הפטור האישי. אולם הדיון שלנו אינו מצד הפטור האישי אלא מהצד הציבורי. גם במלחמת מצווה, כשאין צורך בכל ישראל לא יוצאים למלחמה אלא רק אותם שצריכים שיצאו. ויש להניח שהמלך רשאי לקבוע מי היוצאים ומי העוסקים בדברים אחרים הנחוצים לקיומה של האומה. ואם תעמוד לפני מלך ישראל שימשח כתורה וכהלכה, השאלה שאנו דנים בה תלמוד תורה והשרות בצבא מה עדיף, סביר להניח כפי שיתבאר לקמן שההכרעה תהיה: שמירת המשך קיומה של תורה בכל הגודל ע"י דחית גיוסם של בני ישיבות, כל עוד אפשר לקיים תפקיד הצבא ללא גיוס מלא של כל ישראל.

המבט הציבורי קובע שהאומה צריכה תלמיד חכם גדולים השוקדים בתורה ומתעלים לדרגות היותר גבוהות בתורה, והאומה צריכה ג"כ אנשי צבא מאומנים. לשם השגת התכלית הזאת של הופעת התורה בגדלות הכרח הוא לשחרר את העוסקים בתורה מכל עול אחר, ולאפשר להם להתרכז בלמוד התורה באופן מלא. אם ידרשו לומדי תורה לשלב עבודת צבא בתוך למודם אפי' במידה מועטת, ואח"כ להיקרא למילואים בתוך זמני הלמוד בשנות הלמוד הראשונות, הרי שתפגע עד מאוד האפשרות של צמיחת גדולים בתורה באופן היותר שלם כפי הנצרך מאד לאומה כולה.

גם הרב מלמד טען שכלל זה אינו נוגע למצב שבו נדרש ללחום מלחמות של הגנת ישראל מיד צר, ושמירת ארץ ישראל שתהיה בידי ישראל. מאידך יש צורך לגדל תלמידי חכמים, ולכן יש מקום לדחות את גיוסם של בני ישיבות, כל עוד אפשר לקיים צבא ללא גיוס מלא של כל ישראל.

יושם לב, מבוקש לדחות את הגיוס, אך לא מדובר על פטור ושחרור מגיוס. על הבחנה זו היה חוזר פעמים רבות מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות הרב צבי יהודה - בראשית, עמ' 414):

יש צורך באנשי צבא ונשק ולא פחות מזה יש להרבות באנשי תורה ואמונה,

על יסוד הסכם וסידור יפה בין הצבא והישיבה, מתוך הבנה שכגיל צעיר יש צורך להגדיל תורה ולהאדירה. כשם שאנו נאמנים למדינה ולצבא, כך אנשי הצבא מעריכים את תורתנו ואמונתנו. אין לנו שום פטור מן הצבא, אלא שתי המצוות חלות עלינו גם יחד. להתגדל בתורה ולשרת בצבא כדי להציל מיד צר. אבל לפי מצבנו, יש מקום לדחיה של מספר שנים, כדי שנוכל לשבת ללמוד ו"לחטוף" תורה עד כמה שאפשר כדי להתגדל בה.¹⁷

הרב אהרן ליכטנשטיין¹⁸ חלק במאמרו על דברים שכתב הרב זלמן מלמד, אך בנוגע לסוגייתנו כתב כך:

...הגמרא בבבא בתרא מוסרת (ז ע"ב): "רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן...". בהמשך, הגמרא מרחיבה את הדיבור על פטור תלמידי חכמים ממסים מסוימים, ואף מצטטת פסוקים שונים – מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים – כמקור לדבר... ההקבלה לשירות צבאי היא מפוקפקת ביותר. מבחינה הלכתית צרופה התשלום עבור החומה המוזכר בסוגיא אינו קשור עם מצוה כל שהיא. הוא כרוך בחובה להשתתף בהוצאות צבוריות מהן אדם מפיק תועלת. נקודה זו מתחוורת כשמלה מתוך הקשר הדברים, שכן ההיטל מופיע במשנה הפותחת: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר" (רש"י – "להיות שומר הפתח יושב שם בצל ומרחיק את בני רשות הרבים מלהציץ בחצר"), ושני התשלומים מוזכרים ברמב"ם בהלכות שכנים; והיא משתקפת בעובדה שהתשלומים מתחלקים לפי מידת התועלת, כמבואר בסוגיא ובראשונים על אתר. ממילא, ברור שמי שאינו נהנה במישרין כלל פטור לגמרי. דיירים ללא רכב אינם משתתפים דרך כלל בהוצאות אחזקת מגרש החניה, ומי שאין לו טלוויזיה אינו תורם לרכישת אנטנה מרכזית. אך המצב שונה לחלוטין כשמדובר על חובה שכל כולה מעורה דווקא באחריות כלפי אחרים כאחרים. האם יהא מי שמעלה על דעתו כי חיוב היחיד להשתתף במלחמת מצווה הגנתית – ל"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", כלשון הרמב"ם (פ"ה מהלכות מלכים הלכה א') – נעוצה אך ורק בעובדה שאף הוא, כרגע או פוטנציאלית, בסכנה?

17 ראה בהערות שם הפניות למקומות אחרים שבהם עסק הרב צבי יהודה קוק בעניין זה. ראה עוד: הרב צבי יהודה קוק, "למצוות הארץ", לנתיבות ישראל, א, עמ' 114-123. ראה גם: הרב אליעזר וולדינברג, הלכות מדינה, חלק ב, שער ב, פרק ד.

18 "זאת תורת ההסדר", מוסר אביב, עמ' 195-216; תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 314-329.

... ובכן, הגמרא בבבא בתרא אינה מספקת נימוק כל שהוא לפטור מוחלט ומקיף משירות צבאי עבור תלמידי חכמים. הם אמנם אינם זקוקים לשמירה, אך אחרים פחות משוריינים; וחובתם להיחלץ להגנת נזקקים עומדת בעינה.

לדבריו, סוגיית הגמרא בנוגע להשתתפות בהוצאות בניין החומה איננה קשורה למצווה כלשהי. מדובר שם על שותפות בהוצאות כספיות בעקבות תועלת ישירה הצומחת לנהנה, אך הדיון בהקשר למלחמה שונה. המתגייס למלחמת מצווה אינו מתגייס רק כדי להגן על עצמו. גם אם הוא עצמו איננו זקוק לשמירה, עליו להתגייס על מנת להגן על אחרים להיות שותף במלחמת מצווה הגנתית – "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

ה. מלחמה כשאר ישראל

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל יג) עסק בהלכות הנוגעות לחלוקת הארץ ולקיום מצוות יובל בה. בשתי ההלכות האחרונות עסק הרמב"ם בשאלה מדוע שבט לוי לא זכה בנחלה בארץ, ובמעמדם של אנשים שאינם משבט לוי שהם עובדי ה' פרושים (שם יב):

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובכזוה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: "וורו משפטיו ליעקב ותורתך לישראל" (דברים לג, י). לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין, ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם, שנאמר: "ברך ה' חילו" (דברים לג, יא), והוא ברוך הוא זוכה להם, שנאמר: "אני חלקך ונחלתך" (במדבר יח, כ).

בהלכה שאחר כך, שהיא ההלכה המסיימת את הלכות שמיטה ויובל, כתב הרמב"ם כך:

ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים, הרי דוד עליו השלום אומר "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" (תהלים טז, ה).¹⁹

19 הרב יצחק זאב הלוי סולוביצקי, על התורה, פרשת חיי שרה, כתב: "דאע"ג דאיפסקא הלכתא כר' ישמעאל דאמר הנהג בהם מידת דרך ארץ, מ"מ ליחידים מסורה מידת רשב"י, וכמו שכתב הרמב"ם

את דברי הרמב"ם הסביר הראי"ה קוק (שבת הארץ, שם):

ונראה שאע"פ שאין שבט לוי "עורכין מלחמה", היינו לעשות מלחמה פרטית, כמו שאפשר שיזדמן ששבט אחד עושה מלחמה בשביל ההתנחלות שלו שימצא לו בזה. אבל כשכל ישראל יוצאין למלחמה, מחוייבים גם הם לצאת. ומלחמה של כלל ישראל זאת היא גם כן עבודת ה'. שכל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם.²⁰

כשעם ישראל נכנס לארץ צו כל השבטים להילחם עליה, כולל האזהרה הייחודית שנאמרה בעניין זה לבני גד ולבני ראובן. בשלב מסוים, לאחר שרוב הארץ כבר נכבשה, עצר הקב"ה את המלחמה ואפשר לשבטים להתנחל במקומם, ובלבד שכל שבט ישלים את כיבוש נחלתו באופן עצמאי (יהושע יג. אמנם השבטים לא עשו כן, ועל כך הוכיחם אחר כך מלאך ה' בבוכים, כמסופר בשופטים ב, א-ה). על פי דברי הראי"ה קוק, באותן מלחמות שהיו אמורים השבטים לנהל על מנת להשלים את כיבוש נחלותיהם הפרטיות, היו בני שבט לוי פטורים. לעומת זאת, במלחמה שבה כלל ישראל נלחם גם שבט לוי צריך לקחת חלק. פרשנות הראי"ה קוק מתבססת כנראה על כך שהרמב"ם לא הסתפק באמירה שבני שבט לוי "לא עורכין מלחמה", אלא הוסיף לכך את המילים "כשאר ישראל". רוצה לומר, רק ממלחמות הדומות למלחמות שאר שבטי ישראל בני שבט לוי פטורים, אך במלחמות שכלל ישראל נלחם בהן כאחד - גם על בני שבט לוי

בהל' שמיטה ויובל". כוונתו למחלוקת רשב"י ור' ישמעאל, ברכות לה ע"ב, שם נאמר: "רבים עשו כר' ישמעאל ועלתה בידן, כרשב"י ולא עלתה בידן". לדבריו, מקור ההלכה ברמב"ם כאן הוא דברי ר' שמעון בר יוחאי וזו דרכם של יחידים. בעניין זה ראה בספרי: "לימוד תורה, עבודת אדמה ובניין ארץ ישראל", חגי יהודה וישראל, עמ' 403-416.

20 הראי"ה קוק כתב את הספר "שבת הארץ", ובו ביאור להלכות שמיטה ברמב"ם פרקים א-ח. הספר יצא לאור בחייו בשנת תר"ע. בשנת תשנ"ד הוציא מכון "התורה והארץ", כפר דרום ת"ו, את הספר "שבת הארץ" (ב' כרכים) עם מקורות, ביאורים ומפתח. כרך נוסף ובו פרקים ט-יג יצא בשנת תשס"ז. השורות הללו שהבאנו בביאור הלכה זו, פורסמו לפני כן על ידי הרב משה צבי נריה, צו בקו, כפר הרו"ה תשנ"ד, עמ' 35. דברים דומים כתב גם הרב דוד כהן, "הרב הנזיר", מגילת מלחמה ושלוש, עמ' כח. שם כתב עור: "לפלפולא, לעתיד לבא, שגם לשבט לוי תהיה נחלה, ועתידה ארץ ישראל שתחלק ליי"ג שבטים (בכא בתרא קכב ע"א) שנאמר: 'שער לוי אחד' (יחזקאל מח, לא), אולי יש לומר שגם לוי יהיו מעורכי המלחמה, כיון שיש לו נחלה בארץ, וכל שכן תלמידי חכמים שיש להם חלק ונחלה בארץ". דברים דומים לדברי הראי"ה קוק כתב גם הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, משפטי עוזיאל, חלק ט עמ' ריז. בעניין זה ראה גם בספרי: "חשמונאים - כהונה ומלכות", זמני יהודה וישראל, עמ' 421-424.

להשתתף.²¹ אדרבה, כל מי שהוא מיוחד יותר לעבודת ה', הוא שייך לה יותר משאר כל העם.²²

אכן, דברי הרמב"ם על שבט לוי נאמרו בפרק שבו עוסק הרמב"ם בהלכות הנוגעות לערי הלויים, אותן ערים שכל שבט מצווה להפריש לטובתם. הם אינם נוחלים אותן, ועל כן אינם מצווים להילחם בעבורן. הרמב"ם לא כלל הלכה זו בהלכות מלכים (פרק ז), שבו הוא פירט מי הם המשוחררים והפטורים מהלחימה, אלא במסגרת הלכות יובל (פרק יג). זו הלכה שקשורה לחלוקת הארץ לשבטים, כפי שהיה בעבר וכפי שיהיה לעתיד לבוא, כשרוב עם ישראל יהיה בארץ ויתייחס לשבטיו, כל שבט ישב שוב במקומו, ותחזור שוב מצוות היובל.

במלחמה שכלל ישראל נלחם בה, גם בני שבט לוי נמצאים בקרב הלוחמים. לכן ישנה אפשרות שכוהן יישא יפת תואר, או שלא ישוחרר מהמלחמה, אם הוא אירש אישה שאסורה לו מבחינה הלכתית. אדרבה, שבט לוי, העובדים במקדש, הם ראויים ומתאימים יותר. הרמב"ם תיאר את המעמד הרוחני של הלוחמים לפני יציאתם לקרב (הל' מלכים ז, טו):

אחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה.

מי שעוסק בלימוד תורה בהעמקה ובהרחבה יכול לדעת מה הוא ייחוד השם ועל מה המלחמה. על כן מתאים יותר שהכוהנים והלויים הם אלו שיילחמו במלחמה.²³

21 במלחמת מדיין גם שבט לוי נלחם. "אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא" (במדבר לא, ד). בספרי (במדבר פסקא קנז) נאמר: "ר' עקיבא אומר... מה תלמוד לומר 'לכל מטות ישראל תשלחו לצבא'? להביא את שבטו של לוי". וכך כתב רש"י (במדבר שם): "לכל מטות ישראל - לרבות שבט לוי". המהר"ל, גור אריה שם כתב שהאלף משבט לוי היה נוסף על שנים עשר האלף מכל השבטים, אך הם "לא היו חלוצים, אלא עם הארון היו, ולא צריכים שילכו למלחמה, אלא משום גזרת הכתוב שיהיו מכל מטות ישראל לתת נקמת ישראל במדין. אי נמי, משום זכותם גם כן, שאלו האלפים כולם צדיקים וכשרים היו (רש"י פסוק ג), ולפיכך ציוה שילכו גם כן מן שבט לוי, שבזכות כל השבטים ינצחו במלחמה".

22 הרב יעקב אפשטיין, "יציאת לויים למלחמה", שו"ת חבל נחלתו, חלק ב, סימן קט, העיר על דברי הראי"ה קוק: "ודבריו צ"ע כאילו יש הווה אמינא של מלחמה פרטית לכיבוש שטח של בני לוי. ולענ"ד מציאות זו רחוקה היא, שהרי הם יושבים בעריהם מפוזרים בכל שבטי ישראל, ואף אם יתאגדו לכך, סוף סוף מה המקור לאיסור?". נראה להשיב שב"מלחמה פרטית" הכוונה למלחמה עם בני השבט שבו שבט לוי שוכן. כמו כן, הראי"ה קוק לא כתב שיש איסור להשתתף במלחמה של השבט שבו נמצאות ערי הנחלה, אלא פטור.

23 הרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה שם) כתב כך: "לא עורכין מלחמה - חוץ מכהן המשוח מלחמה. וי"א דגם כהן משוח מלחמה הי' חוזר לביתו אחר שקרא הפרשה ולא הי' נכנס בעורכי המלחמה."

עוד יש לציין, שאת הפסוק שממנו למד הרמב"ם ששבט לוי הם חיל ה' הפטורים ממלחמה - "ברך ה' חילו" (דברים לג, יא) - פירש רש"י (שם) בצורה הפוכה: "ראה שעתידין חשמונאי ובניו להלחם עם יונים והתפלל עליהם לפי שהיו מועטים". "חיל ה' " מתפרש כלוחמי מלחמות ה'. ואכן, החשמונאים, בני שבט לוי, הובילו והנהיגו את המערכה מול היוונים.

כך גם במה שנוגע לאותם עובדי ה' פרושים, שעליהם כתב הרמב"ם בהלכה שאחר כך. הרמב"ם לא כתב שמדובר על תלמידי חכמים, אלא כל אדם שהוא פרוש ומובדל ועובר את ה'. הרמב"ם גם לא כתב שאותם אלה "לא עורכין מלחמה". הרב צבי יהודה קוק (שיחות - תלמוד תורה, ב, עמ' 69; לנתיבות ישראל א, עמ' קכה) היה נוהג לומר בשם הרב איסר זלמן מלצר זצ"ל שאין ברמב"ם שום הלכה לפטור בני ישיבה מצבא. דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל הם דברי מוסר כלליים על כל איש ואיש מבאי העולם. שימוש בהם ביחס ללומדי תורה הוא עלבונה של תורה.²⁴

סיכום

הדיון בין תנאים בדבר היכולת של בני העיר לכופף את זה להשתתף בהוצאות כספיות לבניין חומה ומיגון העיר הוא בשמירה מפני גנבים, שודדים וכד'. עסקי ממון ולא עסקי נפשות. גם הדיון בהמשך הגמרא: "רבנן לא צריכי נטירותא" נוגע לפטור של תלמידי חכמים מתשלום עבור הוצאות הקשורות לשמירה ומיגון של עיר מפני גנבים וכד'. אין הכוונה שתלמידי חכמים אינם זקוקים לשמירה מפני סכנות מעין אלו, אלא שפטרו אותם מהשתתפות בתשלום עבור הוצאות מיגון ושמירה.

כלל זה אינו נוגע כלל למצב של מלחמת מצווה ומלחמה לעזרת ישראל מיד צר. תלמידי חכמים משתתפים במלחמת מצווה, והם אינם פטורים. אמנם רשויות הצבא יכולות לדחות את הגיוס או אף לשחרר לומדי תורה על מנת שיוכלו להתגדל בתורה, אך הפטור או הדחייה אינם קשורים לכלל: "רבנן לא צריכי נטירותא".

וי"א דהכהן משוח מלחמה הי' מנהיג את כל המלחמה. ויש מסתפקים דגם כל הכהנים ולוים הלכו למלחמה ואפשר דגם דעת רבנו כך שאין חייבים לילך אבל אם רוצים יכולים לילך". גם בכיארור הלכה שם כתב: "ונראה דמה שכתב רבנו שאין עורכין מלחמה הכונה שאין חייבין לילך למלחמה אבל אם רוצין מעצמן לילך למלחמה רשאים. ולא דמי להני שחוזרין מעורכי המלחמה שיש עליהן איסור לילך כדאי' בספרי, אבל על כהנים ולוים אין איסור לילך אלא שאי אפשר לכופף אבל אם רוצים יכולין לילך. לכן לא הביא רבנו דין זה בה' מלכים כי אין זה דין במלחמה רק כאן בכבוד הכהנים והלוים הביאם ובהכי ניחא כל הני".

24 הרחבת דברים ברוח זו, ראה: הרב שלמה אבינר, חיי עולם - על לימוד תורה, עמ' 366-368.